

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЯ

У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

Навчальний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента
В. В. Сокурєнка

Харків 2018

Авторський колектив:

О.О. Євдокімова, д-р психол. наук, проф. – § 1.1, 1.3; **І.В. Жданова**, канд. психол. наук, доц. – § 1.4, 3.4, 5.2 (у співавторстві з Я.С. Посоховою), 5.8, 6.1; **Д.В. Швець**, канд. пед. наук – § 1.2; **Ю.В. Александров**, канд. психол. наук, доц. – § 3.3, 6.3; **В.І. Барко**, д-р психол. наук, проф. – § 3.1, 3.6; **Н.К. Горбик** – § 4.2 (у співавторстві з І.В. Ламаш); **Н.В. Греса**, канд. психол. наук, доц. – § 5.4, 5.5; **О.В. Землянська**, д-р психол. наук, проф. – § 2.2, 2.5; **Ю.В. Кобикова** – § 5.9; **І.В. Ламаш**, канд. психол. наук, доц. – § 4.1 (у співавторстві з В.М. Філоненко), § 4.2 (у співавторстві з Н.К. Горбик); **М.Г. Логачев**, канд. психол. наук, доц. – § 3.5, 4.4; **Я.С. Посохова**, канд. психол. наук – § 2.4, 3.2, 5.2 (у співавторстві з І.В. Ждановою); **М.М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф. – § 5.10; **В.О. Тюріна**, д-р пед. наук, проф. – § 4.3; **В.М. Філоненко**, канд. психол. наук – § 4.1 (у співавторстві з І.В. Ламаш); **Л.П. Чепіга**, канд. психол. наук, доц. – § 6.2; **О.Г. Шахова**, канд. біол. наук – § 5.6, 5.7; **Л.О. Шевченко**, канд. психол. наук, доц. – § 2.1, 2.3; **І.В. Шелкошвєс** – § 5.1; **А.А. Шиліна**, канд. психол. наук, доц. – § 5.3, 6.4.

Рецензенти:

Большакова А. М. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Харківської державної академії культури;
Кузнєцов М. А. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 30.06.2017, протокол № 6

Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. / [О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до навчальних програм з дисциплін «Професійно-психологічна підготовка працівників поліції», «Юридична психологія», «Практична психологія». У посібнику висвітлено загальні та спеціальні психологічні питання професійної діяльності поліції.

Рекомендується для використання в освітньому процесі підготовки поліцейських; у професійній діяльності працівників Національної поліції.

УДК 159.9: 351.74

© Авторський колектив, 2018

© Сокурєнко В. В., загальне редагування, 2018

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
ГЛАВА 1 ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ	
1.1. Професійна діяльність як предмет психологічного вивчення	8
1.2. Зміст та психологічні особливості професійної діяльності поліції	20
1.3. Структурно-психологічний аналіз професійної діяльності поліції	27
1.4. Ситуаційно-психологічний аналіз професійної діяльності поліції	35
ГЛАВА 2 ОСОБИСТІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	
2.1. Поняття особистості поліцейського	44
2.2. Професійно важливі якості працівника поліції	50
2.3. Професійна компетентність працівника поліції	56
2.4. Професійна самосвідомість поліцейських	68
2.5. Психологічна культура працівника поліції	88
ГЛАВА 3 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РІЗНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ	
3.1. Психологія правоохоронної діяльності кримінальної поліції	108
3.2. Психологія професійної діяльності патрульних поліцейських	114
3.3. Психологічні особливості професійної діяльності органів досудового розслідування	127
3.4. Психологічні аспекти діяльності поліції охорони	154
3.5. Психологія професійної діяльності спеціальної поліції та поліції особливого призначення	159
3.6. Психологія управління у правоохоронній діяльності	164
ГЛАВА 4 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ	
4.1. Психовіктимологічні аспекти професійної діяльності працівників поліції	179

4.2. Особиста безпека працівників поліції та психологічні методи її забезпечення	196
4.3. Психологічна готовність поліцейського до професійної діяльності в екстремальних умовах.....	215
4.4. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією табельної вогнепальної зброї.....	220
ГЛАВА 5 ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ	
5.1. Психологічні аспекти рекрутингу в поліцію	229
5.2. Психологічні основи професійного спілкування поліцейських.....	240
5.3. Візуальна психодіагностика у професійній діяльності поліції.....	272
5.4. Юридична психолінгвістика у професійній діяльності поліції.....	285
5.5. Психологічний вплив у професійній діяльності поліції.....	293
5.6 Психологічний портрет та підходи до його складання.....	310
5.7. Психотехнології опанування професійним стресом у діяльності поліції.....	327
5.8. Психотехніки надання екстреної психологічної допомоги працівниками поліції	343
5.9. Психотехнології самоменеджменту у професійній діяльності поліції.....	350
5.10. Сутність, основні принципи і технології діяльності поліції по зв'язках з громадськістю.....	362
РОЗДІЛ 6 ПСИХОПРОФІЛАКТИКА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ	
6.1. Професійне здоров'я поліцейського та шляхи його збереження	373
6.2. Психопрофілактика професійного вигорання працівників поліції	385
6.3. Психопрофілактика професійної деформації особистості поліцейського	395
6.4. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції	405
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	422

1.2. Зміст та психологічні особливості професійної діяльності поліції

Центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є **Національна поліція України**. Згідно Закону України «Про Національну поліцію» **завданнями поліції** є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

У **складі поліції** функціонують:

- 1) кримінальна поліція;
- 2) патрульна поліція;
- 3) органи досудового розслідування;
- 4) поліція охорони;
- 5) спеціальна поліція;
- 6) поліція особливого призначення.

Відповідно до поставлених перед нею завдань поліція виконує такі дії:

- 1) здійснює превентивні та профілактичні дії, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень;
- 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального або адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти та інших осіб у випадках, визначених законом;

8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

9) доставляє у випадках і у порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

13) видає відповідно до закону дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху;

14) вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, що є небезпечною для їхнього життя чи здоров'я;

15) вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невпізнаним трупом;

16) забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом;

17) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших

нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;

18) вживає заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї;

19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;

20) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності;

21) здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ;

22) здійснює у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин;

23) здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, дотримання вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;

24) сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості;

25) виконує в межах компетенції запити органів правопорядку інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України;

26) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону;

27) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), а також вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснює привід у виконавчому провадженні.

Поліція здійснює свою діяльність на основі **дотримання та поваги прав і свобод людини і громадянина**. Діяльність поліції, що обмежує права і свободи громадян, негайно припиняється, якщо досягнуто законну мету або з'ясувалося, що ця мета не може або не повинна досягатися шляхом обмеження прав і свобод громадян. Працівнику поліції забороняється вдаватися до тортур, насильства, іншої жорстокої поведінки, яка принижує людську гідність. Працівник поліції зобов'язаний припиняти дії, якими громадянину навмисне заподіюються біль, фізичне чи моральне страждання.

Працівникові поліції **забороняється** підбурювати, схилати, спонукати у прямій або непрякій формі будь-кого до скоєння протиправних дій. Працівник поліції як в службовий, так і в позаслужбовий час повинен утримуватися від будь-яких дій, що можуть викликати сумнів у його неупередженості або завдати шкоди авторитету поліції.

Численні завдання, що стоять перед правоохоронними органами, призводять до розвитку багатофункціональності, до виокремлення груп працівників, які виконують ті чи інші специфічні професійні функції. Так, діяльність оперативних працівників поліції за своїм змістом і способами роботи відрізняється від діяльності патрульної поліції або поліції охорони. Однак всю професійну діяльність різних категорій працівників, таку не схожу за своїми засобами та змістом, поєднує єдина мета – служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Не дивлячись на різноманіття професійних функцій, завдань та специфіки правоохоронної діяльності, можна виокремити **характеристики**, які є спільними для представників різних служб органів правопорядку:

1) діяльність усіх правоохоронних органів є різновидом державної служби та порядок її проходження працівниками визначений у відповідних законодавчих актах. Для них встановлені спеціальні (або військові) звання і при виконанні своїх посадових обов'язків вони повинні, як правило, носити спеціально встановлену форму одягу;

2) діяльність працівників усіх правоохоронних органів будується на принципах законності, гуманізму, поваги прав людини і гласності;

3) нормативно-правова регламентація діяльності визначає специфіку правоохоронних заходів у сфері боротьби зі злочинністю та охорони громадської безпеки;

4) як правило, виконанню правоохоронних функцій протидіють правопорушники та їхні посібники;

5) працівникам правоохоронних органів надані широкі владні повноваження, а їх реалізація залежить від їх умінь розумно, доцільно і законно застосовувати владу;

6) працівники правоохоронних органів можуть застосовувати специфічні засоби впливу, в тому числі примус, в процесі профілактики і припинення правопорушень (психологічний вплив у вигляді попередження, зауваження, застосування спеціальних засобів; фізичної сили і вогнепальної зброї; а також винесення покарання за скоєне);

7) різноманітність соціальних ситуацій, в яких доводиться діяти працівникам органів правопорядку, визначає високі вимоги до їх психологічної готовності, вміння швидко схоплювати суть події, до їх фізичних та комунікативних якостей;

8) діяльність певних правоохоронних органів проходить в умовах конспірації і необхідності збереження її працівниками службової таємниці;

9) правоохоронна діяльність характеризується значною екстремальністю, що пов'язана з наявністю різних стрес-факторів (підвищена відповідальність, невизначеність інформації, дефіцит часу, небезпека для здоров'я тощо) і постійними психічними перевантаженнями в роботі;

10) на діяльність правоохоронців впливають атмосфера в суспільстві, оцінка населенням ступеня ефективності цієї діяльності та рівень довіри або недовіри до правоохоронних органів.

Надзвичайна складність і напруженість професійної діяльності правоохоронців зумовлює високі вимоги до професійної підготовленості кожного працівника. З іншого боку, професійна діяльність також впливає на особистість правоохоронця як суб'єкта діяльності, розвиваючи та поглиблюючи його знання, навички, вміння та здібності, формуючи певні характерологічні якості.

Професійна діяльність правоохоронців відноситься до соціономічних професій типу «людина – людина» («людина – група» і «людина – суспільство»), оскільки є щільно пов'язаною з постійною взаємодією з людьми, оцінкою їхніх вчинків з позицій закону.

Основними психологічними особливостями професійної діяльності правоохоронця є:

1) жорстка правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та прийнятих рішень. Вся діяльність працівників правоохоронних органів є чітко регламентованою

законом. Порушення закону, нехтування своїми посадовими обов'язками є неприпустимими і свідчать, в першу чергу, про низький рівень професійної кваліфікації працівника;

2) владний, обов'язковий характер професійних повноважень посадових осіб. Дане положення формує потребу у неухильному, найбільш точному і якісному виконанні правових приписів, формує спрямованість особистості, її правомірну поведінку. Саме потреба в дотриманні моральних, правових норм є основною, соціально значимою якістю особистості, що формує її правосвідомість. А все це в сукупності складає високий рівень соціалізації особистості, відповідальність правоохоронців перед суспільством, нормативність їх поведінки;

3) екстремальний характер правоохоронної діяльності. Професійна діяльність правоохоронців, в першу чергу тих, кому доводиться боротися зі злочинністю, в ряді випадків має дуже напружений характер, зумовлений виконанням складної, одноманітної роботи в умовах дефіциту інформації, часу, активного опору з боку зацікавлених осіб, небажанням вступати в контакт, ігноруванням ними правових норм.

4) нестандартний, творчий характер правоохоронної праці. Все це призводить до нервово-психічних перевантажень, що поглиблюються нерегулярною зміною умов праці, порушеннями звичного режиму добової життєдіяльності, вимушеною відмовою від відпочинку. Це призводить до стану психічної напруженості, емоційної нестійкості, до появи невротичних реакцій, різних розладів і захворювань.

5) процесуальна самотійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність працівників.

Ефективність виконання правоохоронцями завдань, що стоять перед ними, істотно залежить від мотивації праці, захопленості і схильності до правоохоронної діяльності. Формування стійких позитивних мотивів діяльності можна здійснювати в чотирьох напрямках:

1) формування безпосередніх мотивів праці за допомогою розкриття цікавих і творчих сторін правоохоронної діяльності;

2) розвиток інтересу до діяльності, опосередковано впливаючи на мотиви шляхом виховання у працівників почуття професійного обов'язку і гордості за належність до правоохоронних органів;

3) розкриття перед працівниками перспектив службового зростання, просування по службі і підвищення професійної кваліфікації як працівника органів правопорядку;

4) ефективна організація праці правоохоронців і створення у колективах сприятливого морально-психологічного клімату.

В якості загальних характерних особливостей професійної діяльності поліції слід відзначити те, що дана діяльність є складною у соціальному відношенні, оскільки є включеною до широкого кола правової системи суспільства і вирішує поставлені державою завдання правосуддя, особистої і громадської безпеки, боротьби зі злочинністю.

Результати будь-якого виду діяльності працівників правоохоронних органів залежать від її **якісних характеристик**: нормативності, організованості, підготовленості, рівня засвоєності та ефективності.

Нормативність правоохоронної діяльності являє собою ступінь відповідності працівників правовим і моральним нормам, положенням професійної етики, орієнтації на застосування лише законних способів боротьби з протиправними діями.

Організованість створює реальний фундамент для успішної діяльності працівників. Вона виражається у визначенні відповідних форм організації і стрункої системи реалізації професійних завдань поліції.

Підготовленість виявляється у наявності у працівника відповідних знань, умінь і навичок. Важливу роль нарівні з іншими видами підготовленості (юридичної, спеціальної) відіграє професійно-психологічна підготовленість.

Якщо підготовленість виступає як передумова успішної роботи, то *рівень засвоєності* визначає реальне оволодіння нею працівником органів правопорядку, високий ступінь виконання відповідної діяльності.

Ефективність професійної діяльності поліцейського має такі характеристики: продуктивність, що виражається у кількісних і якісних результатах діяльності; швидкість, яка відображає швидкість, чіткість і організованість дій; темп діяльності, який визначає співвідношення «енергійних» етапів і спадів у діяльності працівника протягом фіксованого проміжку часу; повноту, що залежить від обсягу реалізованих дій, необхідних для успішного виконання діяльності; стабільність, яка відображає успішність виконання діяльності працівника протягом тривалого проміжку часу і збереження стійкої результативності діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть види діяльності, що здійснюються поліцією у відповідності до покладених на неї завдань.
2. Охарактеризуйте склад поліції.
3. Назвіть провідні види професійної діяльності поліцейського.
4. Визначте психологічні особливості професійної діяльності правоохоронця.
5. Назвіть якісні характеристики професійної діяльності правоохоронця.
6. Які є ознаки ефективності професійної діяльності поліцейського? Від чого вона залежить?

Рекомендована література

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: Учебник. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 596 с.
 2. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 25.05.2017)
 3. Лебедев И. Б., Родин В. Ф., Цветков В. Л. Юридическая психология: учебник. 2-е издание, дополненное /ред. В. Я. Кикоть. М.: ЮНИТИ-ДАНА., 2012. 479 с.
 4. Осинцева А. В., Германова О. В. Профессионально важные качества личности сотрудника ОВД в зависимости от вида деятельности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 4 (39). С.16-19.
-